

УДК 81'27:378:14

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ВТОРИННОЇ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС ПІДГОТОВКИ ВИКЛАДАЧІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ У КЛАСИЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Наталія Мойсесенко

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
Французький бульвар 24/26, Одеса, Україна, 65058*

Розглянуто шляхи формування вторинної мовної особистості у класичному університеті в ході підготовки викладачів іноземних мов.

Визначено системні характеристики “вторинної мовної особистості”. Схарактеризовано вторинну мовну особистість як індивіда, який повною мірою оволодів іншомовною комунікативною компетенцією, адекватно сприймає лінгвістичний та екстралінгвістичний контексти. Схронізовано процеси розвитку мовної, соціокультурної та прагматичної компетенцій на основі використання спеціально розроблених навчальних матеріалів

Ключові слова: вторинна мовна особистість, комунікативна компетенція, мовна особистість, іноземна мова, мовна картина світу, концептуальна картина світу.

На сучасному етапі глобальної взаємодії та культурного розмаїття нашої планети виникає необхідність формування такої особистості, які буде спроможна ефективно адаптуватись до нових умов існування у світі, що швидко змінюються. Вирішення цього завдання потребує виховання людини з новою ментальністю, яка їй дасть змогу успішно самовизначатись у нових життєвих ситуаціях, гнучко пристосовуватись до них, долати проблеми, деколи навіть змінювати характер професійної діяльності. Все це потребує від особистості вміння самостійно ставити перед собою освітні задачі та спроможності вирішувати їх. Сучасна людина має бути відкрита для самоосвіти та оволодіння новими професіями.

Однією із базових компетенцій, якими має володіти успішна людина, є комунікативна компетенція як ознака мовної особистості (сукупність здібностей і характеристик людини, що зумовлюють створення та сприйняття нею мовленнєвих висловлювань (текстів) [7, с. 28]). Якщо в мовної особистості сформовано іншомовну комунікативну компетенцію, то згідно з термінологією Ю. Н. Караулова можна зазначити про наявність вторинної мовної особистості. Оскільки процес оволодіння соціокультурним та ментальним кодом іншомовної спільноти накладається на вже існуючу

картину світу рідної мови, то термін “вторинна” позначає ієрархію особистостей всередині цього індивіда [7, с. 28].

Питання комунікативної компетенції та вторинної мовної особистості розглядали як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. У 1960 р. Д. Хаймс ввів термін “комунікативна компетенція” і визначив це поняття як внутрішнє знання ситуаційної умінності мови. Він одним із перших наголосив, що оволодіння мовою передбачає не тільки знання граматики та лексики, а також і соціальних умов їхнього вживання [17]. Зазначимо, що ще 1822 р. В. фон Гумбольдт висловив думку про одночасне вивчення мови та культури [4]. Зокрема, І. А. Зимня визначає комунікативну компетенцію як “оволодіння складними навичками та уміннями у нових соціальних структурах, знання культурних норм та обмежень у спілкуванні, знання звичаїв та традицій, етикет у сфері спілкування, дотримання пристойної поведінки, вихованість; орієнтацію в комунікативних засобах, притаманних національному, становому менталітету” [6, с. 42]. Серед учених, які досліджували процес формування комунікативної компетенції у процесі вивчення іноземної мови, можна виокремити також М. Н. Вятютнева, який розумів комунікативну компетенцію як вибір та реалізацію програм мовленнєвої поведінки залежно від здібності людини орієнтуватися в певних умовах комунікації, уміння класифікувати ситуації залежно від теми, задач комунікативних установок [3, с. 67]. Дослідник Є. І. Пасов висловив думку, що комунікативність передбачає мовленнєву спрямованість навчального процесу, яка полягає не стільки в тому, що переслідується мовленнєва практична ціль скільки у тому, що шлях до цієї цілі є саме практичне користування мовою [12, с. 5]. Українські науковці І. М. Кочан та Н. М. Захлюпана визначають комунікативну компетенцію як здатність розуміти чужі і створювати власні висловлювання різних типів, стилів і жанрів мовлення, використовуючи вербальні і невербальні засоби, які передбачають опанування усним і писемним спілкуванням, оволодіння кількома мовами [8, с. 132]. Спираючись на суттєві ознаки, наведені у зазначених трактуваннях, ми розуміємо комунікативну компетенцію як систему знань та умінь, які забезпечують адекватне сприйняття лінгвістичного та екстралінгвістичного контекстів і зумовлення відповідної мовленнєвої та поведінкової реакції.

Термін “вторинна мовна особистість” вів у науковий обіг Ю.Н. Караулов у 1989 р. для позначення людини, наділеної здібністю створювати й сприймати тексти іноземною мовою, що є різними за ступенем структурно-мовної складності, глибиною і точністю відображення дійсності, певною цільовою спрямованістю [7, с. 21]. Науковець І. І. Халєєва оцінює формування вторинної мовної особистості як одну з головних цілей навчання іноземній мові і розглядає його в тісному зв'язку із прищепленням тому, хто навчається, особливої перцептивної здібності осягати іншу ментальність, іншу стратегію

і тактику життя, тобто інший спосіб осмислення інформації, що охоплює всі сторони цього життя [18, с. 54–65]. Отже, вторинна мовна особистість – це людина, яка на високому рівні оволоділа комунікативною компетенцією.

У сучасних педагогічних дослідженнях по-різному розглядають проблему як мовної особистості загалом, так і вторинної мовної особистості зокрема. Наприклад, для О. Леонтьєва – це творець образу світу [9]; С. Воркачов значає про етносемантичну особистість [2]; В. Нерознак розглядає полілектну та ідеолектну особистість [11]; Т. Снитко вивчає мовну особистість західної і східної культур [16]; Л. Мацько – національно-свідому україномовну особистість [10]; Л. Скуратівський описує духовну мовну особистість [15].

Однак цілісної, системної характеристики вторинної мовної особистості ще не наведено. Також мають бути визначені критерії оцінювання ступені сформованості такої особистості, складені дидактичні моделі формування потрібних якостей вторинної мовної особистості для конкретних умов навчання.

У статті ми розглядаємо вторинну мовну особистість як індивід, що оволодів повною мірою іншомовною комунікативною компетенцією, адекватно реагує на лінгвістичний та екстралінгвістичний контекст, що має своє відображення у його мовленні та поведінці. З урахуванням тісного зв'язку понять “вторинна мовна особистість” та “комунікативна компетентність” ми робимо спробу окреслити шляхи формування вторинної мовної особистості викладача іноземних мов у класичному університеті, спираючись на процес формування всіх складових зазначеної компетенції. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти включають до комунікативної компетенції лінгвістичну, соціолінгвістичну та прагматичну [5].

Перша потребує досконалого оволодіння правилами вимови, орфографії, особливостями вживання мовних одиниць, урахуванням їхніх морфологічних та синтаксичних особливостей, розуміння семантики та прагматичних закономірностей вживання слів та словосполучень. Друга – це сума фонових знань, які відображають відомості краєзнавчого, культурно-етнографічного характеру та відповідних мовних одиниць, що позначають краєзнавчі та культурно-етнографічні реалії. Третя має на меті навчити правильній погляду логіки мислення та прагматики ситуації побудові висловлювання [1; 3; 13].

З огляду на це, важливо організувати процес навчання іноземним мовам так, щоб ті, хто навчаються, оволоділи всіма складовими комунікативної компетенції.

Лінгвістична (мовна) компетенція робить людину спроможною сприймати і давати інформацію будь-якої спрямованості: повсякденної, ділової, країнознавчої тощо. Методики, які використовує викладач, повинні

охоплювати елементи інтенсивного навчання, вони повинні бути спрямовані на розвиток комунікативних можливостей. Сюди належать вправи і завдання з активізації словникового запасу та граматичних явищ, а саме: 1) складання своїх власних речень на базі запропонованих лексичних одиниць або граматичних конструкцій; 2) ділові та рольові ігри, завдання на складання ситуацій, наближених до реальних, із вживанням активних словника та граматики; 3) твори; 4) доповіді, які також мають охопити активну лексику та лексико-граматичні явища. Такі прийоми дадуть змогу водночас досягти декількох цілей: а) засвоєння граматичного та лексичного матеріалу; б) ознайомлення із соціолінгвістичними особливостями іноземної спільноти та уміння орієнтуватись в умовах іншомовного комунікативного акту; в) навчання умінню вирішувати прагматичні завдання під час спілкування із представником іншого мовно-культурного соціуму.

Однією з цілей цієї розвідки також є аналіз підходів до формування соціолінгвістичної компетенції майбутніх фахівців з іноземних мов та окреслення шляхів їхньої оптимізації.

Стосовно формування соціолінгвістичної компетенції у сучасній методиці викладання іноземних мов є декілька підходів: 1) лінгвокраїнознавчий; 2) комунікативно-етнографічний; 3) соціокультурний [1; 13; 14].

На наш погляд, важливо проаналізувати кожний із них для того, щоб знайти оптимальні шляхи формування знань та навичок, які забезпечать основу коректного міжкультурного спілкування.

Предметом лінгвокраїнознавства є вивчення мови з метою виявлення в ній національно-культурних особливостей. На думку вчених, головна лінгвокраїнознавча інформація прихована в лексичному складі мови. Національно-культурна семантика слів, вивчення еквівалентних і безеквівалентних лексичних понять, фонові і термінологічної лексики, фразеологізмів та афоризмів, які, як вважають лінгвокраїнознавці, несуть національно-специфічну інформацію є в центрі уваги цього підходу. Опис мовних одиниць відбувається в комплексі з вивченням уявлень певного народу про позначуваний цією лексичною одиницею предмет на фоні культурно-історичного життя певної соціокультурної спільноти.

Досягненням цього методу стало визначення співвідношення іноземної та рідної мови тих, хто навчається, було розроблено способи уникнення мовної інтерференції, яка є небажаною в навчанні [13].

Комунікативно-етнографічний підхід до навчання іноземним мовам був запропонований та розроблений у сучасній зарубіжній методиці навчання іноземним мовам (M. Byram, V. Eraste-Sarries, P. Doye) [13]. Цей метод передбачає навчання мові як навчання мові і культурі водночас. При цьому феномен культури розглядають не тільки в синхронії, а й у діахронії. Він охоплює роботу із “продуктами культури” (філософією, мистецтвом,

літературою), стереотипами повсякденного життя та їхніми проявами в різних субкультурах (пов'язаних з віком, професією, освітнім рівнем, поколінням, расою, статтю та ін.). На думку представників цієї наукової течії, важливу роль відіграють у процесі іншомовного спілкування не лише реальні культурні події, а й їхнє відображення в суспільній свідомості, так як в різних культурах вона може відрізнитися, тому необхідність сформуванню в того, хто навчається, не просто іншомовно-комунікативні компетенції, а міжкультурні компетенції, що містить знання про всі компоненти культури своєї країни та аналогічні знання про культуру країни, мову якої він вивчає, уміння виявляти можливі “зони” непорозуміння або потенційних конфліктів, уміння інтерпретувати іншомовну культуру, бажання і готовність вступати в міжкультурний контакт [1].

Соціокультурний підхід націлений на формування поліфункціональної соціокультурної компетенції, що допомагає людині орієнтуватися в різних типах культур і цивілізацій, та на засвоєння відповідних комунікативних норм спілкування. Він також дає змогу адекватно інтерпретувати явища і факти культури та використовувати ці факти для вибору стратегій взаємодії під час вирішення певних завдань і проблем у різних типах сучасного міжкультурного спілкування. Навчання в рамках зазначеного підходу повинне охоплювати знайомство із системами цінностей, що є характерними для представників мовних спільнот, мову яких вивчають, політичною, економічною, науковою, релігійною культурами цих соціальних утворень, їхнім відображенням у стилях життя різних соціальних груп, промислово-економічним потенціалом країни, соціокультурними характеристиками мовного етикету, граматичних і лексичних особливостей формального та неформального спілкування, громадським життям і культурою носіїв іноземної мови [1; 13; 14].

Порівняння зазначених вище культурологічних підходів до вивчення іноземних мов дає змогу дійти таких висновків:

1) лінгвокраїнознавчий підхід дає змогу розробити методи та прийоми засвоєння безеквівалентної та фонової лексики, створити типологію текстів, що передають лінгвокраїнознавчу інформацію.

2) комунікативно-етнографічний підхід дає змогу зробити того, хто навчається, майбутнім учасником міжкультурної комунікації та оволодіти знаннями і навичками, які зроблять акт цієї міжкультурної комунікації коректним та успішним.

3) соціокультурний підхід забезпечує ефективне спілкування представників країн, що належать до різних етнічних, національних культур і соціальних субкультур.

Це порівняння засвідчує суттєві ефективні риси кожного підходу. На нашу думку, використання базових елементів кожного з них у процесі

підготовки методичних вказівок, навчальних посібників та завдань для самостійної роботи не тільки є бажаним, а й необхідним, тому що тільки об'єднання фундаментальних принципів розглянутих вище підходів дасть змогу сформувати всебічну соціокультурну компетентність майбутніх фахівців з іноземної філології. Особливу увагу треба приділяти дослідницькій роботі на матеріалі культурологічного характеру; важливим заходом є проведення конференцій, семінарів культурологічної, краєзнавчої, політологічної спрямованості; не менш значущим є ознайомлення з художніми творами на мові оригіналу, їхнє обговорення, їхній культурологічний та лінгвістичний аналіз. Вивченню культури іншомовної спільноти сприяє участь у святкуванні характерних для цієї культури дат. Перегляд вдало підібраних документальних та художніх фільмів також допомагає оволодіти мовною та концептуальною картинами світу носіїв мови, яку вивчають.

У ході роботи над формуванням зазначених компетенцій викристалізовується і прагматична компетенція (охоплює дискурсну та функціональну компетенції), роботі над якою, на нашу думку, увагу потрібно приділяти на всіх етапах розвитку комунікативної компетенції.

Отже, “комунікативна компетенція” і “вторинна мовна особистість” є поняттями взаємозалежними та розвиваються паралельно. На наш погляд, вторинною мовною особистістю можна вважати такий індивід, який повною мірою оволодів іншомовною комунікативною компетенцією, адекватно сприймає лінгвістичний та екстралінгвістичний контексти, що має відображення у відповідній до ситуації мовленнєвій та поведінковій реакціях. Отож, вторинна мовна особистість з'являється за умов розвитку комунікативної компетенції високого рівня. Ми також вважаємо, що у класичному університеті під час підготовки фахівців з іноземної філології процес формування вторинної мовної особистості може бути інтенсифіковано й оптимізовано завдяки одночасному веденню виконання активних вправ матеріалів лінгвістичної, соціокультурної та прагматичної спрямованості.

Подальші дослідження, на нашу думку, можуть бути проведені у напрям поточнення структури вторинної мовної особистості, її індивідуально-психологічних характеристик, також детальнішого аналізу потребує таке поняття, як іншомовна комунікативна компетенція та її місце у структурі вторинної мовної особистості.

-
1. *Борщовецька В. Д.* Навчання студентів-економістів англійської фахової лексики з урахуванням когнітивних стратегій [Текст] / В. Д. Борщовецька // *Іноземні мови. Вісник КНЛУ. Серія: Педагогіка та психологія.* – 2005. – № 1. – С. 26–29.

2. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании [Текст] / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64–72.
3. Вятютнев М. Н. Теория учебника русского языка как иностранного (методические основы) [Текст] / М. Н. Вятютнев. – Москва : Рус. яз., 1984. – 186 с.
4. Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человечества [1830–1835]. [Текст] / В. Гумбольдт / Избранные труды по языкознанию. – Москва, 1984. – 298 с.
5. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. [Текст] – Київ : Ленвіт, 2003. – 125с.
6. Зимняя И. А. Психология обучения иностранному языку в школе. [Текст] / И. А. Зимняя – Москва : Просвещение, 1991. – 222с.
7. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. [Текст] / Ю. Н. Караулов. – Москва : Издательство ЛКИ, 2010. – 264с.
8. Кочан І. М. Словник-довідник із методики викладання української мови. – [2-ге вид., випр. і доп.] / І. М. Кочан, Н. М. Захлопана. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – 306 с.
9. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики. [Текст] / А. А. Леонтьев – Москва, 2005. – 288 с.
10. Мацько Л. І. Українська мова в освітньому просторі: навч. посіб. для студентів-філологів освіт. кваліф. рівня “магістр” [Текст] / Любов Мацько. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 607 с.
11. Нерознак В. П. От концепта к слову: к проблеме филологического концептуализма [Текст] / В. П. Нерознак // Вопросы филологии и методики преподавания иностранных языков. – Омск, 1998. – № 1. – С. 6–7.
12. Пассов Е. И. Технология диалога культур в иноязычном образовании. [Текст] / Е. И. Пассов. – Липецк, 2005. – 39 с.
13. Попко І. А. Сучасні тенденції у викладанні іноземних мов у вищих навчальних закладах [Текст] / І. А. Попко // Лінгвометодичні концепції викладання іноземних мов у немовних вищих навчальних закладах України: 36 наукових статей учасників всеукр. наук.-практ. конф. – Київ, 2003. – С. 278–294.
14. Ростовцева В. М. О возможности использования речевых ситуаций в обучении иностранному языку при презентации лексики [Текст] / В. М. Ростовцева // Новые исследования в пед. науках. Москва, – 1986. – № 1. – С. 58–62.
15. Скуратівський Л. Світоглядні засади навчання словесності [Текст] / Л. Скуратівський // Українська мова і література в школі. – 1998. – № 1. – С. 6–11.
16. Снитко Т. Н. Предельные понятия в западной и восточной культурах. [Текст] / Т. Н. Снитко. – Пятигорск, 1999. – 46 с.

17. Хаймс Д. Этнография речи [Текст] / Делл Хаймс // Новое в лингвистике. – 1975. – Вып. 7. – Москва : Прогресс. – С. 231–237.
18. Халеєва И. И. Вторичная языковая личность как реципиент инофонного текста [Текст] // Язык-система. Язык-текст. Язык-способность / И. Халеєва – М., 1995. – С. 277.

Стаття: надійшла до редколегії 25.11.2016

доопрацьована 15.03.2017

прийнята до друку 11.04.2017

**PECULIARITIES OF DEVELOPING A SECONDARY LANGUAGE
PERSONALITY OF A STUDENT IN THE PROCESS OF FOREIGN LANGUAGE
TEACHERS' TRAINING AT CLASSICAL UNIVERSITIES**

Natalia Moiseienko

*I.I. Mechnikov National University of Odesa,
French Boulevard, 25/26, Odesa, Ukraine, UA – 65058*

This article deals with defining the ways of the intensification and optimization of the process of forming a secondary language personality in the course of training the foreign language teachers at a classical university.

In spite of the fact that the questions of defining a secondary language personality and communicative competence have been widely discussed in scientific literature the problems to be solved still exist. The system of individual psychological characteristics of “a secondary language personality” needs more detailed investigation. The place of the communicative competence in this system is not quite clear yet. Some scholars identify the notions “a secondary language personality” and “the communicative competence”. There is also no unique understanding of the concept “communicative competence” among scientists.

In the course of the scientific research, the author concludes that the development of a secondary language personality and her/his communicative competence is an interrelated process. These personality qualities develop simultaneously. The high level of the communicative competence leads to the formation of a secondary language personality. It means that an individual has completely mastered the language and conceptual pictures of the world of a certain foreign community.

In our opinion a modern classical university, which offers a wide spectrum of the humanities for its students, including language and cultural studies, can successfully manage to form a secondary language personality of an individual under the condition of creating didactic models of its formation fitting the concrete university curriculum. It must also be taken into consideration that the process of the development of linguistic, sociocultural and pragmatic competences can be synchronized on the basis of using the special educational materials that helps in intensification and optimization of the teaching process.

Key words: secondary language personality, communicative competence, language personality, foreign language, language picture of the world, conceptual picture of the world.